

ДОШКІЛЬНА ТА ПОЧАТКОВА ОСВІТА

УДК 373.2

DOI: 10.37026/2520-6427-2021-106-2-120-126

Олена КОНОНКО,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна
ORCID: 0000-0003-2815-6261
e-mail: kononko11@ukr.net

ЧУЙНІСТЬ ТА ЇЇ ВИХОВАННЯ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

Анотація. У статті розкрито зміст поняття «чуйність» як базової соціально-моральної якості особистості, що проявляється в уміннях дошкільника сприймати, усвідомлювати, переживати та адекватно реагувати на дискомфорт однолітків, брати активну участь у відновленні емоційного благополуччя того, хто страждає. Визначено критерії, показники та рівні вихованості чуйності – високий, оптимальний, середній та низький. Схарактеризовано особливості розвитку свідомості та поведінки представників кожного рівня вихованості чуйного ставлення до однолітків, а також особливості поєднання в кожному рівні міри знань, емоційно-ціннісного

ставлення та гуманної поведінки досліджуваних. Запропоновано авторську модель ефективного виховання в дітей старшого дошкільного віку чуйності як базової соціально-моральної якості, до складу якої увійшли принципи організації формувального експерименту, педагогічні умови, методи і форми роботи з учасниками експерименту. Зафіксовано позитивну динаміку змін у проявах чуйного ставлення дітей 5–7 років.

Ключові слова: соціально-моральний розвиток, чуйність як базова якість особистості, педагогічні умови та методи оптимізації виховного процесу, модель виховання чуйності дошкільників.

Olena KONONKO,

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head of the Department of Preschool Education,
Mykola Gogol Nizhyn State University,
Nizhyn, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2815-6261
e-mail: kononko11@ukr.net

EDUCATION OF SENSITIVITY IN PRESCHOOL CHILDHOOD

Abstract. In domestic science, a cursory analysis of sensitivity is predominant; the significance of the education of sensitive attitude to people as an indicator of social and moral maturity of the graduate of preschool is not substantiated; there is a lack of methodological support for this area of educational work. The author determines the content and structure of the sensitivity of the pre-schooler, characterizes the criteria and indicators of its assessment and levels of education. The author's model of sensitivity development is offered, its efficiency is proved.

We use such methods as: analysis and generalization of data of philosophical and psychological-pedagogical literature; theoretical substantiation of the experimental structural-functional model of education of sensitivity; conversations, observations, projective methods, questionnaires, models of situations of moral choice, creative tasks, business games, trainings are used.

The main results of the study include: the development of conceptual foundations for the problem of educating

children of older preschool age sensitivity as a basic socio-moral quality; determining the content of the leading category, which means the ability of a child 5–7 years to perceive, understand, experience and adequately respond to the discomfort of a peer, to initiate constructive help and support, to feel pleasure from their own humane act; a description of the criteria and indicators for assessing sensitivity; a description of the levels of education of sensitive attitude of pre-schoolers to peers; the author's structural and functional model of optimization of the educational process, aimed at the development of children 5–7 years of sensitive attitude to peers.

For the first time: criteria and indicators of assessment of sensitivity as a basic social and moral quality of pre-schoolers are determined; the level distribution of the subjects is presented and the degree of humane consciousness and behaviour of the representatives of each level is characterized; a structural-functional model of optimization of the educational process aimed at educating

sensitivity has been developed. The key research concept, diagnostic tools and technology of educating the sensitivity of older preschool children were further developed.

In the study, sensitivity is qualified as the ability of a pre-schooler to perceive, realize, empathize, independently initiate and constructively influence the destructive state of a peer, to feel pleasure from their own humane act. The criteria for its evaluation and levels are defined. The author's model of optimization of the process of sensitivity education at the stage of preschool childhood, aimed at creating a favourable environment for the development of sensitivity in preschool education and family, is characterized.

Key words: *social and moral development, sensitivity as a basic quality of personality, pedagogical conditions and methods of optimization of educational process, model of education of sensitivity of pre-schoolers.*

Постановка проблеми. Актуальність проблеми чуйності, особливостей її становлення, розвитку і виховання в ранньому онтогенезі обумовлена практичною відсутністю досліджень вказаного напрямку у вітчизняній дошкільній педагогіці. На жаль, чуйність здебільшого характеризується в контексті широкої проблеми морального виховання, розглядається побічно, практично не є предметом спеціальної уваги дослідників. На нашу думку, це не є правомірним з огляду на формалізацію та звуження особистісних стосунків, трансформацію системи цінностей, прагматизацію сучасного життя, переважання індивідуалістичних тенденцій над колективними. Чуйність поступово перетворюється на своєрідний атавізм, на щось неважливе в людському житті. Неувага до неї науковців і практиків викликає неабияке занепокоєння, адже сьогодні все частіше можна стикнутися з байдужим, відчуженим, індіферентним ставленням людей один до одного.

У контексті зазначеного вище набуває особливої значущості дослідження чуйності як однієї з провідних моральних якостей особистості, фундамент якої закладається в дошкільному дитинстві. За відсутності достатньої кількості наукових та методичних розробок вказаного напрямку ускладнюється процес організації студентською молоддю теоретико-експериментального дослідження чуйності, використання нею та педагогами закладів дошкільної освіти (*далі – ЗДО*) науково обґрунтованих критеріїв і показників її оцінки, адекватних методів і форм діагностики і виховання.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У дошкільній педагогіці чуйність зазвичай розглядають як соціально-моральну якість, розвиток і формування якої є одним із важливих виховних завдань сьогодення. У науковій літературі зазначено, що здатність легко відгукуватися на когось / щось, готовність допомогти, виявити співчуття, зрозуміти проблеми іншої людини та нюанси її душевного стану – якість, властива лише *чуйній особистості*.

За свідченням Р. Буре, М. Воробйової, Р. Жуковської та інших розробників проблеми соціально-морального розвитку і виховання дошкільників, саме *чуйність* виступає базовою якістю, втілює у собі основні характеристики «соціальності». Це обумовлює правомірність обрання її не лише як провідної

у нашому дослідженні, а й ключової характеристики соціально-морального розвитку дитини від 3 до 6–7 років.

Як зазначають вчені, зовнішній прояв чуйності певною мірою залежить від загальної чутливості як психофізіологічної передумови розвитку особистості у дошкільному дитинстві. Водночас варто зазначити, що не кожна чутлива від природи дитина виявляється чуйною щодо інших. Якщо особистість егоцентрична, егоїстично спрямована, вона може залишитися байдужою до проблем та негараздів інших людей.

Як зазначено в Сучасному тлумачному психологічному словнику В. Шапара, чутливість як здатність відчувати складає основу особистості, виступає задатками розвитку чуйності як готовності до зовнішніх афективних та дієвих реакцій. Об'єктивно чутливість – це відповідь на вплив певного подразника, суб'єктивно – *внутрішнє переживання*, відчуття даного агента впливу (Шапар, 2005, с. 600).

У Педагогічному словнику за редакцією М. Ярмаченка під чуйністю розуміється *моральна якість, складова культури поведінки, що характеризує ставлення до оточуючих і передбачає: піклування про потреби і бажання людей, уважне ставлення до їхніх інтересів, проблем, що хвилюють, думок і почуттів; розуміння мотивів, якими керуються люди у своїй поведінці; тактовне ставлення до самолюбства, гордості та почуття власної гідності інших людей* (Ярмаченко, 2001, с. 491).

У Великій психологічній енциклопедії чуйність кваліфіковано як *чутливе, уважне ставлення до близьких та оточуючих, яке проявляється в умінні швидко та правильно оцінити настрій і стан іншої людини, прийти їй на допомогу у складну хвилину*. Співзвучними чуйності є терміни «співпереживання», «внутрішня готовність до співчуття» (Велика психологічна енциклопедія, 2007, с. 307).

Аналізуючи особливості розвитку і виховання чуйності в дошкільному дитинстві, варто вдатися до її визначення як базової соціально-моральної якості дошкільника, запропоноване Р. Буре. Зокрема автор характеризує чуйність у контексті проблеми емоційного комфорту / дискомфорту: *чуйність – це уміння дитини помічати ситуацію, в якій одноліток відчуває емоційний дискомфорт, і брати активну участь у відновленні емоційного благополуччя того, хто страждає* (Буре, 2004). До типових причин виникнення ситуацій дискомфорту М. Воробйова відносить: випадкову помилку, фізичне неблагополуччя, відсутність успіху, зіткнення інтересів. Подібні ситуації, на думку автора, трапляються внаслідок обмеженості вміння дитини дошкільного віку розраховувати свої сили, передбачати наслідки своїх дій, зрозуміти наміри однолітків. Дослідниця також наголошує, що відсутність чуйності негативно позначається на взаємній близькості, її сформованість сприяє гармонійним контактам, доброзичливому ставленню однієї дитини до іншої. Якщо педагог звертає увагу дошкільників на емоційний стан однолітків, запитує про ймовірні причини дискомфорту й можливі засоби заспокоєння, пропонує звернутися до тих, кому погано, з ласкавими словами, допомагає їм відновити хороше самопочуття, позитивно оцінює

такі дії дошкільника, пропонує разом поради за те, що всім добре, така стратегія поведінки сприяє вихованню в нього *чуйності як стійкого прояву гуманного ставлення до однолітків* (Воробйова, 2013).

Низка фахівців погоджуються з тим, що процес виховання чуйності відбувається ефективніше за умов сформованості в дошкільника інших важливих соціально-моральних якостей і почуттів, зокрема почуття колективізму, товариськості, організованості. Так, Р. Римбург зазначає, що організована дитина легше звертає увагу на погане самопочуття оточуючих і відгукується на нього. Автор підкреслює на важливості розвитку в дошкільному дитинстві гуманних почуттів, адже вони спонукають особистість проявити доброзичливе ставлення до однолітків (Римбург, 1964). Л. Пен'євська характеризує взаємодопомогу як відображення уваги дошкільника до однолітків. Т. Маркова аналізує феномен дитячої дружби та характеризує її прояви, серед яких – увага до однолітків, переживання радості за їхні успіхи та невдачі, допомога їм у разі необхідності, вміння поступатися власними інтересами. На думку О. Усової, у вихованні чуйності важливу роль відіграє інтерес до однолітків, вміння узгоджувати з ними свої дії, займатися спільною діяльністю. До основних якостей «суспільності» дослідниця відносить: вміння брати до уваги думки партнера, здатність культурно проявляти своє ставлення до нього, виявляти доброзичливість, поступливість, власну гідність.

Розвиток чуйності, за Л. Сибилевою, пов'язаний із процесом формування в дитини Я-концепції. Починаючи з чотирирічного віку, в неї інтенсивно формуються уявлення про себе, вона усвідомлює межі дозволеного і неприйняттого, схвалюваного / несхвалюваного. Оперуючи поняттям «концепція щасливої дитини», авторка визначає її значення для соціально-морального становлення особистості, а саме: щаслива дитина упевнена в собі; із задоволенням і довірливо спілкується; оптимістична, усе сприймає з радістю, гармонійно соціалізується, легко переводить соціальні норми до свого внутрішнього світу, включає їх до системи особистісних смислів. Фахівець підкреслює важливість формування в дітей дошкільного віку гуманних почуттів (співчуття, турботи, любові тощо), самоконтролю емоційних проявів, вміння конструктивно розв'язувати проблеми, приходити на допомогу тим, хто потребує підтримки (Сибилева, 2015).

Досліджуючи особливості розвитку в дошкільників вміння співчувати, С. Семенака відзначає надзвичайну актуальність проблеми, її недостатню вивченість, відсутність як чіткого визначення поняття «емоційна чуйність», так і методичного забезпечення даного напрямку виховної роботи. Автор розробив рекомендації практикам, запропонувавши низку практичних занять, які сприяють вправленню дітей у здатності бачити труднощі інших людей, адекватно на них реагувати, приходити на допомогу з власного бажання, діяти безкорисливо, радіти проявам своєї доброзичливості й турботи про інших. На думку С. Семенаки, це сприятиме реалізації і розвитку духовного і морального потенціалів зростаючої особистості (Семенака, 2003).

Вивчаючи чуйність як феномен культури, фахівці (Р. Буре, В. Шапар, М. Ярмаченко та ін.) наголошують:

щоб виявити чуйність, недостатньо не робити поганих учинків, важливо ініціювати підтримку і допомогу. І не лише тоді, коли про допомогу просять, а й тоді, коли вона справді необхідна. На думку авторів, чуйність включає в себе здатність своєчасно і точно відслідковувати реакцію іншої людини на сказані слова та дії, вибачитися у потрібний момент. Бути чуйним – означає виявляти благородність і щедрість, нічого не вимагаючи у відповідь. Чуйність передбачає безкорисливість, не існує окремо від тактовності й дотримання норм спілкування. Важливими гранями чуйності є ввічливість та вміння визнавати свої помилки. Класифікуючи чуйність як багатогранну якість, дослідники співставляють її з душевністю, сердечністю, чутливістю, співчутливістю, уважністю, добротою, людяністю, милосердям, добродушністю, іншими якостями.

Визначаючи умови ефективного виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку з вадами слуху, О. Гаврилова кваліфікує її як моральну якість, що характеризує ставлення особистості до оточуючих і передбачає турботу і увагу до їхніх потреб, запитів, бажань, думок, почуттів, ввічливе поводження з усіма. Авторка називає чуйність «базовою» якістю, на основі якої формуються інші моральні якості – великодушність, ввічливість, чесність, щедрість тощо. На думку фахівця, несформованість механізмів, що лежать в основі чуйності, є причиною багатьох труднощів морального виховання дошкільників (Гаврилова, 1974).

Розглядаючи феномен *емоційної чуйності* переважно в контексті проблеми спілкування або сприйняття художніх творів, фахівці кваліфікують її по-різному. Так, І. Грузова визначає чуйність як небайдуже ставлення до людей та творів мистецтва; С. Курносова характеризує її як складову соціального потенціалу «суспільства знань», емоційно-оціночне ставлення до ситуацій і явищ, які призводять до накопичення індивідуального досвіду, що визначає спрямованість діяльності людини; О. Запорожець та Я. Неверович розуміють чуйність як емоційну реакцію дошкільника на стан оточуючих, основну форму прояву його дієвого емоційного ставлення до інших людей; М. Лісіна розглядає чуйність як основну емоційну одиницю, яка проявляється у відносинах людей; Т. Гаврилова вважає, що чуйність є компонентом емпатії, який проявляється у співпереживанні, співчутті до іншої людини, вона тісно пов'язана з формуванням *світогляду особистості, картиною світу*; А. Абраменкова кваліфікує чуйність як показник розвитку гуманних почуттів і колективістських відносин.

Науковий аналіз засвідчує, що низка вчених (Р. Буре, М. Воробйова, О. Кошелева, Л. Лідак, Л. Стрілкова, О. Шовкомуд) розглядають чуйність як особистісну емоційну якість переважно на соціально-моральному рівні у зв'язку з формуванням міжособистісних відносин, спілкуванням та спільною діяльністю дошкільників. Автори зауважують, що емоційна чуйність не тільки чинить глибокий вплив на становлення таких якостей, як чутливість, гуманність, доброта, а й виступає першопричиною активних дій дитини.

На особливу увагу заслуговує підхід до означеної проблеми В. Вербовської, яка характеризує чуйність як складний і багатогранний феномен і визначає як *інтегровану особистісну якість, що виражається у*

здатності сприймати, ідентифікувати і оцінювати емоційний стан (зміст) об'єкта (явища), адекватно на нього реагувати, збагачувати свій індивідуальний емоційний досвід (Вербовська, 2013). Представлене вище визначення у нашому дослідженні слугує орієнтиром в обґрунтуванні критеріїв та показників вихованості чуйності й характеристики її компонентної структури.

Мета статті – уточнити зміст і структуру чуйності як базової якості особистості та показника соціально-морального розвитку дитини дошкільного віку, визначити критерії, показники та рівні її вихованості; представити авторську модель оптимізації процесу виховання чуйності та обґрунтувати її ефективність.

Виклад основного матеріалу дослідження. У представленому дослідженні чуйність кваліфікується як базова інтегрована особистісна якість, що проявляється у свідомому сприйнятті, розумінні дошкільником проявів дискомфортного стану іншої людини, володінні емоційними та інструментальними засобами підтримки і допомоги тим, хто їх потребує.

Під поняттям «виховання чуйності» ми розуміємо цілеспрямований процес формування в дошкільників уявлень про чуйність та емоційне ставлення до її проявів, сприяння оволодінню дітьми конкретними способами прояву чуйності, створення ситуації для вправлення дітей у проявах чуйності, перетворення чуйності з допомогою педагогічної оцінки на значущу соціально-моральну цінність, опікування нею як феноменом культури.

Результативність процесу виховання засвідчується мірою «вихованості чуйності» як здатності дошкільника бачити дискомфортний стан однолітка, не залишатися до нього байдужим, адекватно на нього реагувати, добровільно пропонувати свою підтримку і допомогу, захищати від зовнішніх негативних впливів, виявляти повагу до нього та власну гідність, відчувати задоволення від свого гуманного вчинку. У таблиці 1 деталізовано критерії і показники, за якими оцінювалася міра вихованості в дошкільників чуйності як базової соціально-моральної якості.

Таблиця 1

Критерії і показники оцінки міри вихованості в дошкільників чуйності як базової соціально-моральної якості особистості

Критерії	Показники критеріїв
<i>Сприйняття і розуміння дискомфортного стану однолітка</i>	Зосереджує увагу на партнерові, вдивляється в нього, спостерігає за його мімікою, рухами, жестами, бере до уваги висловлювання; помічає зміни в його настрої та стані; аналізує та визначає причини дискомфорту; розуміє смисл того, що відбувається; правильно інтерпретує переживання партнера, називає їх, робить належні висновки; запитує про незрозуміле, уточнює інформацію; ставить себе на місце однолітка (сформований механізм децентрації)
<i>Співпереживання однолітку</i>	Не залишається байдужим до стану та настрою однолітка, виявляє емоційну сприйнятливості, рефлексує; за допомогою зору, слуху, дотиків оцінює серйозність ситуації, її соціальну значущість; емоційно відгукується на дискомфорт однолітка, виявляє свою зацікавленість та готовність підтримати; проявляє співчуття, засвідчує своє позитивне ставлення до нього, симпатію, повагу; знаходить у цьому задоволення
<i>Швидке та адекватне реагування на дискомфорт однолітка</i>	Активно реагує на стан однолітка та соціальну ситуацію; втілює свої переживання в активних діях: допомагає однолітку з власної ініціативи, а не після його прохання, турбується про нього, підтримує його, виявляє елементарні форми делікатності, тактовності, чемності; вдається до пестливих слів та заспокійливих жестів; захищає від образ, глузувань, принижень оточуючих; переносить таку стратегію поведінки в інші дискомфортні ситуації, збагачує свій досвід

Експериментальна робота проводилася на базі закладу дошкільної освіти № 677 м. Києва. У ній взяли участь 45 дітей старшого дошкільного віку. З метою діагностики рівнів вихованості в досліджуваних чуйності було використано комплексну методику, яка передбачала: бесіди, методики «Закінчи історію» і «Склади оповідання», «Сюжетні картинки», «Сходінка», спостереження, авторську методику «Сюжетні картинки» та «Визнач місце». Ураховувалися стабільність, модальність та сила прояву означених показників. У дітей 5–7 років визначено чотири рівні вихованості чуйності як базової соціально-моральної якості. Особливості свідомості та поведінки досліджуваних представлено в таблиці 2.

Констатуємо, що, відповідно до поданих у таблиці даних, більше половини дітей старшого дошкільного віку характеризуються середніми або низькими показниками чуйного ставлення до однолітків, що активізувало

необхідність організації цілеспрямованої роботи як із дошкільниками, так і з дорослими – вихователями ЗДО та батьками.

Оптимізація процесу виховання в дітей старшого дошкільного віку чуйності означала його реорганізацію з метою покращання показників вихованості цієї базової якості найбільш раціональними способами. Свідченням ефективності означеного процесу слугували: зростання кількісного складу дошкільників високого й оптимального рівнів вихованості та зменшення кількості дітей низького і середнього рівнів вихованості чуйності; збагачення їхньої системи знань та стабілізація соціально-моральної поведінки; оволодіння педагогами сучасними технологіями виховання чуйності; розвиненість у вихователів педагогічної рефлексії; підвищення поінформованості та технологічної грамотності батьків.

Зважаючи на викладене вище, нами було сформовано структурно-функціональну модель виховання

Якісна характеристика та кількісний розподіл дошкільників за рівнями вихованості чуйності

Рівні вихованості чуйності	Характеристика проявів	Кількісний розподіл (у %)
Високий	Швидко і легко визначає того, кому погано, розпізнає дискомфортний стан за мімікою, жестами, рухами, діями, висловлюваннями. Аналізує причини його виникнення; ставить себе на місце однолітка; не залишається байдужим. Знання про чуйність адекватні, різносторонні, усвідомлені. Адекватно оцінює себе та інших як чуйних (байдужих). Почуття чуйності яскраво виражене, стабільне. Виявляє чуйне ставлення до переважної більшості людей ближнього кола. Сформована елементарна система ціннісних ставлень до світу і власного «Я», установка «не кидати іншого в біду». Чуйне ставлення перетворилося на внутрішнє надбання, яке керує поведінкою. Поводиться відповідально і компетентно. Володіє соціально прийнятним інструментарієм допомоги й підтримки. Вчиняє так із внутрішньої потреби, безкорисливо, не очікує схвалення. <i>Ціннісні ставлення до себе та інших збалансовані, розвинене почуття власної гідності</i>	18
Оптимальний	Володіє необхідними знаннями про чуйність та її значення в житті. Досить швидко вирізняє з-поміж інших тих, кому погано, здебільшого прагне стати у нагоді. Норма «Не кидати іншого в біду» певною мірою перетворилася на внутрішню спонуку, відповідно в ситуації вибору поведінки регулюється не лише нею, а й зовнішньою оцінкою авторитетної людини. Самооцінка недостатньо стабільна – від адекватної до завищеної. Зрідка виявляє байдуже ставлення до тих, кому не симпатизує, усвідомлює це, намагається виправити ситуацію, щоб не відчувати осуду. Легко встановлює контакти з однолітками, проте доброзичливий вибірково. Частіше командує, ніж підкоряється, власні інтереси іноді переважають над груповими. Коли хтось потрапляє в біду, зважає доцільність своїх дій, може долучити до розв'язання проблеми інших. Радіє своїй спроможності самовиразитися через допомогу однолітку. <i>Себе цінує більше ніж інших</i>	29
Середній	Розуміння чуйності в цілому адекватне, проте схематичне, завчене, недостатньо усвідомлене й аргументоване, часто недієве. Якщо в біду потрапляє товариш, намагається йому допомогти, якщо ж відчуває дискомфорт нецікава йому дитина – залишається байдужим, ігнорує проблему («Моя хата скраю»). Почуття і ставлення здебільшого нестійкі, недостатньо регульовані, настрої плинні. У поведінці орієнтується на думку дорослого та авторитетних однолітків. Поведінка нестабільна, прояви впевненості чергуються з невпевненістю; орієнтація на доброзичливе ставлення до інших ситуативна. Самооцінка нестабільна, здебільшого неадекватна – від завищеної до заниженої. Недовірливість виявляє частіше, ніж доброзичливість та чуйність. Може самовиражатися у соціально неприйнятний спосіб, зловтішатися з невдач інших. У спілкуванні з сильнішими за себе прагне вислужитися, отримати схвалення, продемонструвати свої можливості, у взаєминах зі слабшими – командує, може принизити. <i>Авторитет інших важливіший за почуття власної гідності</i>	38
Низький	Розуміння суті чуйності примітивне або неадекватне. Ідиферентний тип, який зосереджений на задоволенні власних елементарних потреб, ігноруванні складних та проблемних ситуацій. Здебільшого залишається байдужим, «глухим» до переживань інших, уникає необхідності вплутуватися у незрозумілу й ризиковану справу, здобувати собі халепу. У процесі комунікації прагне досягти не так успіху, як уникнути неуспіху, будь-якого ризику. Не володіє інструментарієм надання комусь допомоги. Здебільшого сам сподівається на підтримку й допомогу інших. Самооцінка занижена або невизначена, настрої – переважно песимістичний, напружений, тривожний, поведінка – невпевнена, конформна. Не сповідує ідею солідарності, чимало часу проводить на самоті, живе ніби «в мушлі», відсторонено від оточення. <i>Несформоване ціннісне ставлення до себе та інших</i>	15

у дошкільників чуйного ставлення до однолітків (див. рис.). Контрольний експеримент було спрямовано на оцінку ефективності впроваджених на етапі формування педагогічних умов, методів і форм оптимізації

процесу виховання, спрямованого на розвиток у дошкільників чуйності як базової соціально-моральної якості. На підставі порівняння проявів дітьми дошкільного віку чуйності до однолітків на констатувальному

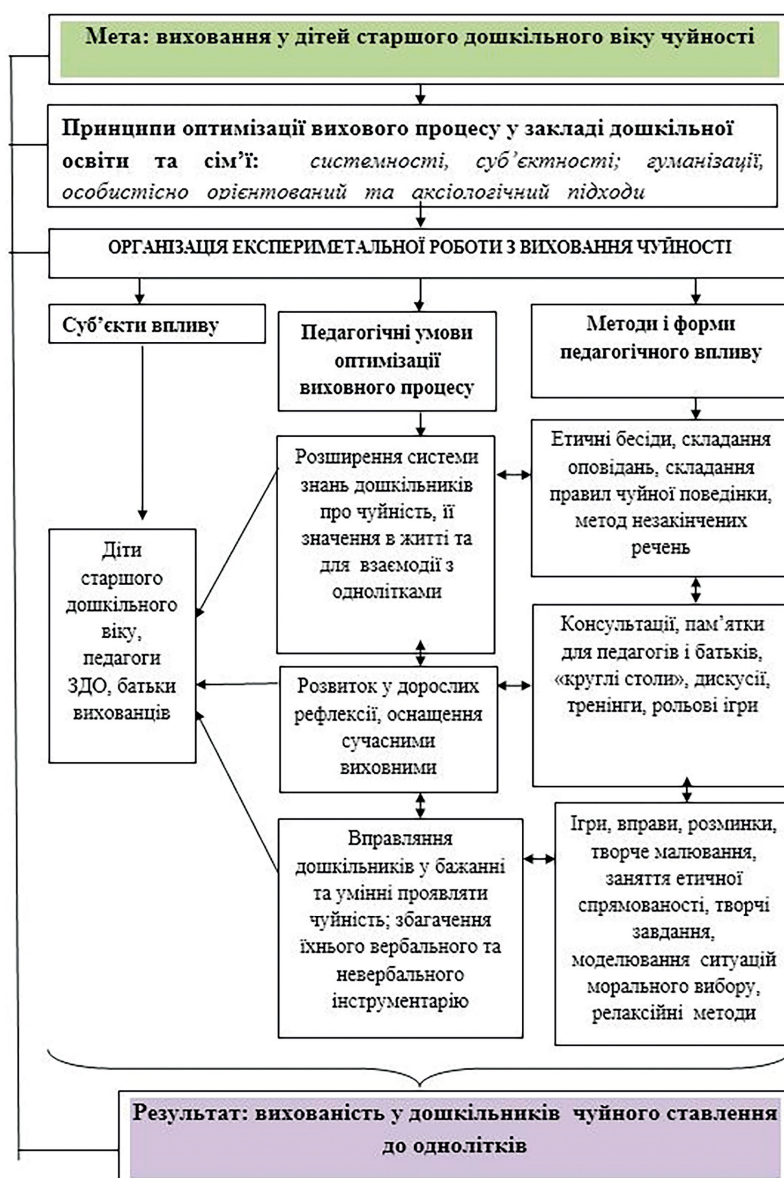

Рис. Структурно-функціональна модель виховання у дошкільників чуйності як базової якості особистості

та контрольному етапах експериментальної роботи визначено динаміку змін, що відбулися у проявах вказаної якості. Вони слугували підґрунтям для формулювання заключних суджень щодо ефективності розробленої моделі виховання.

Встановлено, що завдяки упровадженню в педагогічну практику авторської моделі виховання чуйності відбулися позитивні зміни у свідомості й поведінці досліджуваних, суттєво покращилися прояви ними чуйного ставлення до однолітків. Так, кількість дошкільників високого рівня вихованості чуйності на етапі контролю становила 25% (+7%), оптимального – 40% (+11%), середнього рівня – 28% (–10%), низького – 7% (–8%). Схарактеризована динаміка змін дає підстави оцінити авторську модель виховання чуйності як ефективну, а створені завдяки їй умови – розвивальним

Висновки. Встановлено, що проблемі виховання в дошкільників чуйності у вітчизняній психології та

педагогії приділено недостатньо уваги. Вона здебільшого розглядається в контексті ширшої постанови питання, зокрема соціально-морального розвитку особистості. До сьогодні бракує праць, предметом уваги яких є безпосередньо чуйність як базова якість особистості. Під чуйністю розуміється вміння дитини помічати ситуацію, в якій одноліток відчуває емоційний дискомфорт, та брати активну участь у відновленні емоційного благополуччя того, хто страждає. Вона засвідчується емоційною сприйнятливістю, вмінням співпереживати, здатністю дитини ініціювати конструктивну допомогу й підтримку однолітку.

Схарактеризовано чотири рівні виховності чуйності – високий, оптимальний, середній та низький. Обґрунтовано ефективність авторської моделі оптимізації процесу виховання в дошкільників чуйності як базової соціально-моральної якості, до складу якої увійшли принципи організації формувального експерименту,

педагогічні умови оптимізації, методи і форми роботи з усіма учасниками експерименту – дітьми старшого дошкільного віку, їхніми батьками та вихователями закладу дошкільної освіти.

Перспективами подальших досліджень щодо виховання чуйності є дослідження витоків її виникнення в ранньому і молодшому дошкільному періоді життя, особливостей прояву цієї соціально-моральної якості в молодшому шкільному віці. Актуальною залишається розробка методичного і дидактичного забезпечення даного напрямку виховної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Шапар, В. П. (2005). Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор. 600 с.

Педагогічний словник. (2001) / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка. С. 491.

Большая психологическая энциклопедия. (2007). Москва: Эксмо. 307 с.

Буре, Р. С. (2004). Как поступают друзья? Воспитание гуманных чувств и отношений: учебно-наглядное пособие для проведения бесед с дошкольниками 5–7 лет. Санкт-Петербург: Детство-Пресс. 28 с.

Воробьева, М. В. (1988). Формирование отзывчивого отношения к сверстникам у детей четвертого года жизни: дис. ... канд. пед. наук. Москва. 167 с.

Римбург, Р. М. (1964). Воспитание коллективизма у детей дошкольного возраста. *Дошкольная педагогика*. Ленинград: ЛГПИ им. А. И. Герцена. Вып. 270. С. 9–48.

Сибилева, Л. В. (2015). Гендерная социализация как составляющая процесса вхождения личности в общество. *Фундаментальная и прикладная наука: сб. науч. ст.* Челябинск: Изд-во ЧГПУ. С. 159–161.

Семенака, С. С. (2003). Учимся сочувствовать, сопереживать: коррекционно-развивающие занятия для детей 5–8 лет. Москва: АРКТИ. 78 с.

Гаврилова, Т. П. (1974). Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего и среднего дошкольного возраста. *Вопросы психологии*. № 5. С. 107–114.

Вербовская, В. С. (2013). Эмоциональная отзывчивость: содержание и структура понятия. *Вестник Нижневартковского государственного университета*. № 4. С. 1–5.

Dictionary]. Kharkiv: Prapor. 600 s. [in Ukrainian].

Pedahohichnyi slovnyk [Pedagogical Dictionary]. (2001) / za red. M. D. Yarmachenka. Kyiv: Pedahohichna dumka. S. 491. [in Ukrainian].

Bolshaya psikhologicheskaya entsiklopediya [Great Psychological Encyclopedia]. (2007). Moskva: Eksmo. 307 s. [in Russian].

Bure, R. S. (2004). Kak postupyayut druzya? Vospitanie gumannykh chuvstv i otnosheniy: uchebno-naglyadnoe posobie dlya provedenie besed s doshkolnikami 5–7 let [What Do Friends Do? Education of Humane Feelings and Relations: Educational-Visual Manual for Conducting Interviews with 5-7 year old Pre-schoolers]. Sankt-Peterburg: Detstvo-Press. 28 s. [in Russian].

Vorobeveva, M. V. (1988). Formirovanie otzyvchivogo otnosheniya k sverstnikam u detey chetvertogo goda zhizni [Formation of Responsive Attitude to Peers in Children of Four Years]: dis. ... kand. ped. nauk. Moskva. 167 s. [in Russian].

Rimburg, R. M. (1964). Vospitanie kolektivizma u detey doshkolnogo vozrasta [Educating Collectivism in Children of pre-school age]. *Doshkolnaya pedagogika*. Leningrad: LGPI im. A. I. Gertsena. Vyp. 270. S. 9–48. [in Russian].

Sibileva, L. V. (2015). Gendernaya sotsializatsiya kak sostavlyayushchaya protsessa vkhozheniya lichnosti v obshchestvo [Gender Socialization as Component of Process of a Person Entering Society]. *Fundamentalnaya i prikladnaya nauka: sb. nauch. st.* Chelyabinsk: Izd-vo ChGPU. S. 159–161. [in Russian].

Seменaka, S. S. (2003). Uchimsya sochuvstvovat, soperezhivat: korrektsionno-razvivayushchie zanyatiya dlya detey 5–8 let. [Learning to Sympathize, Empathize: Correctional-Educational Activities for Children 5–8 years of age]. Moskva: ARKTI. 78 s. [in Russian].

Gavrilova, T. P. (1974). Eksperimentalnoe izuchenie empatii u detey mladshogo i srednego doshkolnogo vozrasta [Experimental Study of Empathy in Children of Younger and Middle Pre-school Age]. *Voprosy psikhologii*. № 5. S. 107–114. [in Russian].

Verbovskaya, V. S. (2013). Emotsionalnaya otzyvchivost: soderzhanie i struktura ponyatiya [Emotional Responsiveness: Content and Structure of Understanding]. *Vestnik Nizhnevartovskogo gosudarstvennogo universiteta*. № 4. S. 1–5. [in Russian].

REFERENCES

Shapar, V. P. (2005). Suchasnyi tлумachnyi psykholohichnyi slovnyk [Modern Explanatory Psychological

Дата надходження до редакції : 26.03.2021 р.